

O niektórych teoretycznych aspektach nauczania literatury w Niemieckiej Republice Demokratycznej

HARTMUT JONAS

Poczdami, NRD

Metodyka nauczania literatury w Niemieckiej Republice Demokratycznej jest nauką względnie młodą, poruszającą się jeszcze na obszarze empirycznie zorientowanej dyscypliny naukowej. Mimo szeregu istniejących wartościowych prac i funkcjonujących w obiegu sformułowań, metodyka nauczania literatury nie wypracowała do chwili obecnej własnej zamkniętej teorii, co znacznie osłabia jej znaczenie naukowe i praktyczne stosowanie. Przyczyna tego stanu rzeczy tkwi w tym, że tworzące fundament metodyki prawa i zasady metodycznego kierowania procesem dydaktycznym nie zostały jeszcze dostatecznie poznane i naukowo uzasadnione.

Zmiany zachodzące w ostatnim okresie w metodykach przedmiotowych, w tym również w metodyce nauczania literatury, zmierzają niewątpliwie w kierunku stworzenia naukowych podstaw przebiegu procesu dydaktycznego. Zaważyły one w znacznym stopniu na koncepcji i treści metodyki nauczania literatury jako dyscypliny naukowej.

Minione dziesięciolecie przyniosło w marksistowsko-leninowskim literaturoznawstwie i teorii literatury nową orientację dotyczącą przedmiotu, celów i metod badawczych. Ta nowa orientacja posiada istotne znaczenie dla naukowego rozwoju metodyki nauczania literatury.

Odejście od względnie jednostronnego ujęcia procesu twórczego otworzyło nowe możliwości badawcze. Centralne punkty, na których skupia się uwaga badaczy, to: 1. problemy recepcji literackiej i estetycznej; 2. oddziaływanie dzieła literackiego; 3. możliwości osobotwórcze tkwiące w dziele literackim; 4. społeczne funkcje literatury; 5. związki dialektyczne między procesem twórczym i recepcją.

Zgodnie z powyższym dla metodyki nauczania literatury w nadchodzących latach rysują się następujące zadania: wyprofilowanie się metodyki nauczania literatury jako samodzielnej dyscypliny naukowej poprzez wypracowanie własnej teorii, nie tylko w oparciu o twierdzenia i kanony marksistowsko-leninowskiej teorii literatury i marksistowsko-leninowskiego literaturoznawstwa, lecz również innych dyscyplin naukowych, takich jak teorii wychowania, teorii osobowości, psychologii pedagogicznej, psychologii dzieła literackiego itp.

Przedmiotem metodyki nauczania literatury są prawa i zasady planowego kierowania procesem kształcenia i wychowania literacko-estetycznego w socjalistycznej szkole. Pod pojęciem kształcenia i wychowania literacko-estetycznego rozumieć należy szczególną dziedzinę artystyczno-estetycznego kształcenia i wychowania. Obejmuje ona takie działania pedagogiczne, które poprzez kontakt z dziełem literackim jako ideologicznym wyrazicielem stosunków społecznych i poprzez wiedzę o dziele literackim w społeczeństwie, oddziałują na dalszą humanizację człowieka. Kształcenie i wychowanie artystyczno-estetyczne zorientowane jest na formowanie i wydobycie wszystkich istotnych ludzkich możliwości w zakresie sztuki, w szczególności zaś na aktywizację twórczych aspiracji człowieka w społeczeństwie socjalistycznym. Zgodnie z tym metodyka nauczania literatury nie jest więc ani specyficzno-fachowo orientowaną dydaktyką, ani „przyczepką” nauki o literaturze w sensie „technologii” przekazania na lekcjach porcji wiadomości z zakresu literaturoznawstwa.

Metodyka nauczania literatury jest pedagogiczną dyscypliną naukową, która w szerszym znaczeniu tego słowa zajmuje się kształceniem i wychowaniem literacko-estetycznym dzieci i młodzieży w procesie lekcyjnym. Z tego też powodu w Niemieckiej Republice Demokratycznej nie używa się pojęcia „dydaktyka literatury”, lecz „metodyka nauczania literatury w procesie lekcyjnym”. Względny samodzielny charakter tej dyscypliny naukowej w stosunku do dydaktyki i literaturoznawstwa zostaje tym samym wyraźnie podkreślony.

Podstawową bazą metodologiczną w rozwiązywaniu problemów pedagogicznych jest relacja: cel-treść-metoda. Między tymi kategoriami istnieją ściśle związki korelacyjne, przy czym kategoria celu jest wielkością nadrzędną. W nowszych opracowaniach wymienione korelacje zostają rozszerzone o relację cel-warunek. Pragnie się przez to powiedzieć, że cel realizowany jest w warunkach uwzględniających treściowo-przedmiotowe, osobowe i sytuacyjne czynniki przy pomocy określonych metod jako idealnych środków realizacji tych relacji.

Uwzględniając te relacje, ogólny cel w metodyce nauczania literatury określony zostaje przez dwie, dialektyczne w swej jedności, strony: — realizowanie możliwości osobotwórczych tkwiących w literaturze w procesie wszechstronnego rozwoju socjalistycznej osobowości i — kształtowanie umiejętności samodzielnego, twórczego przyswajania literatury oraz aktywnego uczestnictwa w socjalistycznym życiu kulturalnym¹.

Z tego ogólnego celu dla metodyki nauczania literatury wyłania się

¹ *Methodik — Deutschunterricht — Literatur*. Praca zbiorowa pod redakcją W. Bütowa. Berlin 1977, s. 28.

zadanie polegające na planowym i systematycznym rozwijaniu umiejętności komunikacyjnych w stosunku do literatury i o literaturze. Zadanie to realizowane jest poprzez:

- przekazanie wiedzy historycznoliterackiej, teoretycznoliterackiej i biograficznej,
- rozwijanie umiejętności recepcji dzieł literackich,
- rozwijanie umiejętności twórczej reprodukcji (recytacje, adaptacje sceniczne itp.),
- rozwijanie zainteresowań literackich i krytycznej postawy wobec zjawisk literackich,
- rozwijanie produktywnych postaw wobec literatury.

Recepcyjno-teoretyczną bazą przebiegu procesu lekcyjnego jest założenie, że: 1. dzieło literackie realizuje się dopiero przez aktywnego czytelnika będącego podmiotem realizacji, przy czym recepcja określona zostaje z jednej strony przez specyfikę dzieła, z drugiej przez czytelnika, tzn. przez jego stosunek do rzeczywistości, jego postawę polityczną, doświadczenie życiowe, jego wiedzę o literaturze, zdolności recepcyjne itp. Nie ma recepcji jednoznacznej, lecz zmieniające się, społecznie uwarunkowane, rodzaje recepcji, które są „łamane” przez indywidualne stany świadomościowe czytelnika; 2. należy uwzględnić, że dzieło literackie posiada znaczenie wielowymiarowe i może być „budowane” tylko przez pewien kompleks postaw zawartych w tym dziele. Kompleks ten decyduje o różnorodności funkcji ideowych i artystycznych dzieła.

Z celów i zadań nauczania literatury na lekcji, z podstaw recepcyjno-teoretycznych procesu lekcyjnego wynikają dla samego przebiegu lekcji następujące ogólne konsekwencje: z aktywnego charakteru literacko-estetycznego przyswajania wynika zasada twórczego przyswajania sztuki. Zasada ta determinuje wielowarstwowy proces kształtowania umiejętności komunikacyjnych uczniów. Punktem wyjściowym i docelowym zarazem recepcji literackiej są społecznie i jednostkowo uzasadnione problemy-pytania, wynikające z aktualnego stanu rozwoju określonej formacji społecznej. Kierujący procesem przyswajania musi bezwarunkowo uwzględnić aktualne potrzeby i zainteresowania uczniów, gdyż w socjalistycznej szkole literatura nauczana jest nie jako „rzecz sama w sobie”, lecz proces ten podporządkowany jest celowi rozwijania socjalistycznych postaw myślowych i sposobów bycia. Aktywne, twórcze przyswajanie sztuki zawiera jednocześnie dialektyczne rozumienie funkcji literatury w społeczeństwie. Oznacza to, że dzieło literackie nie należy pojmować jako absolutnie niezmienną daną rzecz, lecz jako twór dynamiczny, który przy zmieniających się warunkach społecznych wywołuje w stanie zmienne uczucia oraz zróżnicowane aspekty interpretacyjne. Prawidłowe rozumienie funkcji i struktury dzieła literac-

kiego następuje wyłącznie przy uwzględnieniu dialektycznej jedności historyczności i współczesności. Dzieło literackie (dzieło sztuki) nie może być interpretowane jako ilustracja historycznych lub biograficznych wydarzeń, lecz jako wynik szczególnego przyswajania rzeczywistości w aspekcie stosunku autora do rzeczywistości. Zwłaszcza to ostatnie wymaga od ucznia uchwycenia rzeczywistości historycznej, momentu powstawania dzieła i aktualnego znaczenia przedstawianych w nim wydarzeń dla własnego życia. Uwzględnienie dialektycznej jedności historyczności i współczesności jest tym elementem, który pomoże wyeliminować jednostronnie historyzujące lub aktualizujące się tendencje, które interpretację dzieła pchnąć mogą na fałszywe tory.

Rzeczą ważną w procesie przyswajania literatury jest uwzględnienie stosunku części do całości. Czynnikiem ten w praktyce pozwala na wyeliminowanie takich form interpretacyjnych, które uwzględniają li tylko poszczególne części w izolacji od całości dzieła. Nieuwzględnienie tego stosunku doprowadza w konsekwencji do niezrozumienia funkcji dzieła literackiego (dzieła sztuki) w aspekcie całości.

Metodyczna koncepcja przyswajania dzieła literackiego powinna bardziej uwzględnić indywidualne oddziaływanie dzieła na ucznia. Tak pogłębiona koncepcja pozwoli przeprowadzić proces przyswajania bardziej efektywnie. Chodzi o to, aby uświadomić uczniowi te momenty oddziaływania w połączeniu z momentami występującymi w dziele, które najbardziej na niego oddziałują. Ważną rolę w tym działaniu odgrywa zmysłowo-konkretna reprodukcja występujących w dziele przedmiotów, sposobów działania, wydarzeń przy pomocy wyobraźni. Aspekt reprodukcji przy pomocy wyobraźni wymaga szczególnej uwagi nauczyciela, gdyż dopiero przy uzyskanym efekcie tego zamierzenia przeżycie estetyczne staje się rzeczywistością. Zbyt pośpiesznie dokonane uogólnienie wydarzenia literackiego prowadzi zazwyczaj do nadmiernej abstrakcji i powierzchownej oceny dzieła literackiego.

Rozumienie dzieła literackiego (dzieła sztuki) jest nieodzowną częścią procesu recepcji, przy czym jest ono ograniczone przez samo dzieło z jednej strony, przez składniki osobowe czytelnika z drugiej. Dlatego też koniecznością jest uwzględnienie całokształtu doświadczeń życiowych i literackich ucznia zanim przystąpi się do interpretacji danego tekstu. Chodzi bowiem o to, by aktywna postawa ucznia wynikała z jego dotychczasowych doświadczeń w obcowaniu z literaturą, a jego twórcza działalność była rozwiniętą kontynuacją tychże.

Przedstawione powyżej ogólne wytyczne, dotyczące przebiegu lekcji, nie wyczerpują wszystkich aspektów zagadnienia. Problem polega na tym, aby je urzeczywistnić w praktyce, dostosować do praktycznego działania. Sformułowaniem tym wkroczyliśmy w sferę metod lekcyjnych,

nad którymi pracują liczne zespoły specjalistów uniwersyteckich i wyższych szkół pedagogicznych w Niemieckiej Republice Demokratycznej. Można stwierdzić, że metodycy nauczania literatury w naszym kraju w minionych latach bardzo intensywnie pracowali nad teoretyczną wykładnią celu i treści kształcenia i wychowania literacko-estetycznego, nie zaniedbując również przy tym metod lekcyjnych, przy pomocy których zakładane cele i treści mogą zostać zrealizowane. I tak np. na Uniwersytecie im. K. Marksa w Lipsku pracuje zespół metodyków nad problemem metodycznego kierowania czynnościami uczniowskimi w pracy nad tekstem epickim; w Wyższej Szkole Pedagogicznej im. K. Zetkin w Lipsku podobny zespół bada aspekty pracy uczniowskiej nad tekstem lirycznym; w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Magdeburgu i na Uniwersytecie im. Humboldta — problemy umiejętności czytania tekstów literackich.

W metodyce nauczania literatury w Niemieckiej Republice Demokratycznej mówi się aktualnie o trzech podstawowych metodach:

1. metodzie twórczej recepcji sztuki (twórczego przyswajania sztuki; metoda twórczej lektury),
2. metodzie analizująco-interpretatorskiej (metoda badawcza) względnie badającej,
3. metodzie syntetyzującej².

Metoda twórczego przyswajania sztuki gwarantuje wszystkie możliwości twórczego odbioru sztuki przez ucznia. Celem jej jest kształtowanie silnych i trwałych wrażeń estetycznych, które ulegają ciągłemu pogłębianiu³. Metoda analizująco-interpretatorska służy przede wszystkim głębszemu wnukaniu w istotę dzieła literackiego i stosowana jest zasadniczo w drugiej fazie (faza pogłębionej recepcji) przyswajania dzieła literackiego⁴. Metoda syntetyzująca w podręczniku *Methodik — Deutschunterricht — Literatur* nie posiada wprawdzie własnej definicji, ale została tam obszernie opisana. Służy ona do takich czynności, podczas których uczeń dochodzi do wykrycia zależności determinujących dzieło literackie, a więc zależności istniejących między dziełem a autorem, dziełem a zawartą w dziele rzeczywistością itp.⁵ Powyższe metody wyposażone są w szereg konkretnych przedsięwzięć specjalistycznych, gwarantujących im skuteczność i wysoką efektywność.

Ta koncepcja metod, według naszych wyobrażeń, nie stanowi ustalonego kanonu reguł i zasad, których się należy kurczowo trzymać, lecz pragniemy tym samym sprowokować do dyskusji, celem uzyskania dal-

² Tamże, s. 144.

³ Tamże, s. 144.

⁴ Tamże, s. 145.

⁵ Tamże, s. 148.

szych impulsów do wypracowania jeszcze lepszych i efektywniejszych metod w interesującej nas sprawie.

W Wyższej Szkole Pedagogicznej w Poczdamie przy opisywaniu i prezentowaniu metod lekcyjnych wychodzimy z następujących założeń:

1. Proces lekcyjny jest procesem składającym się z wielu członów.
2. Występują w nim podobne, powtarzające i uzupełniające się człony. Uczłonkowanie procesu lekcyjnego uzależnione jest od struktury procesu recepcyjnego, który podporządkowany jest znowu strukturze dydaktycznej.
3. W ramach wieloczłonowości wyróżniamy tzw. sytuację typową dla określonego członu, który przejmuje tzw. funkcję wiodącą.
4. W ramach sytuacji typowej wyróżniamy:
  - sytuację wyjściową (przygotowanie uczniów do pracy nad dziełem i pierwszej recepcji),
  - pierwszą recepcję,
  - pracę nad dziełem,
  - ćwiczenie,
  - systematyzację,
  - kontrolę i ocenę wyników.
5. Sytuacja typowa w stosunku do innych członów charakteryzuje się fachową specyfiką; nad kategoriami sytuacji typowych trwają prace badawcze.
6. W ten sposób próbujemy dojść do konkretnych założeń strategicznych prowadzenia i kierowania procesem lekcyjnym, które zwiększyłyby efektywność i trwałość zdobywanej w nim wiedzy.

Tłumaczył z języka niemieckiego
Jerzy Piotr Majchrzak

**ABOUT SOME THEORETICAL ASPECTS OF TEACHING
LITERATURE IN THE GERMAN DEMOCRATIC REPUBLIC**

HARTMUT JONAS

S u m m a r y

The paper treats of the theoretical output of literary didactics in the German Democratic Republic. According to the author the scientific research concentrates on the following points:

1. problems of literary and aesthetic reception,
2. influence of a literary work,
3. possibility of individuals-creation inherent in a literary work,
4. social functions of literature,
5. dialectal connections between the process of creation and the reception.

The most important task of literary didactics is its moulding as an independent scientific discipline.

Translated by Jan Roenig